

Het kapitalisme, de staat en de credit crunch

Hoe voorkomen we de volgende financiële crisis?

Door Arjen Nijeboer

De financiële crisis die in 2007 uitbrak is het gevolg van een teveel aan economische vrijheid, zo is de afgelopen jaren van alle kanten gesteld. De staat heeft teveel zaken gedereguleerd en de private sector kreeg ten onrechte ruim baan. Daardoor kreeg de hebzucht vrij spel, onder meer in de vorm van hoge bonussen die tot het nemen van onverantwoorde risico's leidden. De oplossing is meer staatsregulering, en als noodgreep zelfs de voorlopige nationalisering van het halve Westerse bankwezen. Sommigen pleiten zelfs voor een gehele en permanente nationalisering van de consumentenbanken.

Deze sentimenten zitten er minimaal deels naast. Een nauwkeuriger analyse van enkele onderbelichte aspecten wijst juist op een te dominante rol van de staat. En op cruciale punten zijn de wetten van de vrije markt juist teveel ontkend of door staatsingrijpen ongedaan gemaakt. Dit komt door een merkwaardige symbiose tussen staat en kapitalisme – waarbij kapitalisme, zonder we hieronder zullen zien, iets heel anders is dan een vrije-markteconomie. Deze zaken worden momenteel niet duidelijk onderkend en veel voorgestelde crisismaatregelen leiden dan ook eerder tot een versterking van wat we het staatskapitalisme zouden kunnen noemen. Als er niets verandert, ligt de volgende crisis om de hoek.

Staatsrommelhypotheken

Zoals bekend speelde de directe aanleiding van de crisis op de Amerikaanse hypotheekmarkt. Arme Amerikanen die nauwelijks kredietwaardig waren, hadden hypotheek gekregen die ze in feite alleen konden betalen als de huizenprijzen, die sinds de jaren '90 sterk stegen, ook in de toekomst zouden blijven stijgen. Toen ze dat niet meer deden, kwamen knap de huizenbel. Omdat banken de hypotheek in pakketten hadden verstopt en doorverkocht aan banken over de hele wereld, kwamen overal banken in de problemen. Vanwege de ondoorzichtigheid wist niemand waar de pijn precies zat. Banken vertrouwden elkaar niet meer, het onderlinge leenverkeer kwam tot stilstand en de kredietcrisis was een feit.

Het is uiterst merkwaardig dat in de publieke nauwelijks het feit een rol speelt dat we de Amerikaanse huizenbubbel te danken hebben aan progressief overheidsbeleid. Amerikaanse politici hadden bedacht dat iedereen moest kunnen meeprofiteren van de zegeningen van het kapitalisme: het opbouwen van een eigen kapitaaltje dat 'voor je kan werken'. Huizenbezit is doorgaans niet alleen het grootste bezit dat de kleine man zich kan verwerven, het heeft ook nog eens de prachtige neiging om in waarde te blijven toenemen. Daar huizen van generatie op generatie konden worden overgeërfd, kon zo ook de onderklasse door de eeuwen heen rijk worden. Iedereen moest dus huiseigenaar worden. Het probleem was echter hoe de armen aan een hypotheek konden komen.

Hiervoor werd, in het kader van Roosevelt's New Deal, in 1938 de Federal National Mortgage Association opgericht, later herdoopt als Fannie Mae en in 1968 omgebouwd tot een *government sponsored entity* (GSE, vergelijkbaar met een zelfstandig bestuursorgaan in Nederland). Om te concurreren met Fannie, werd in 1970 volgens eenzelfde constructie Freddie Mac opgericht. Beiden hadden de taak, via diverse constructies, om ervoor te zorgen dat niet-kredietwaardige Amerikanen toch een hypotheek konden krijgen. In 2008 waren Fannie en Freddie eigenaar van of stonden garant voor 56,8% van de Amerikaanse hypotheekmarkt die toen 12 triljoen dollar bedroeg. "De overheid stond aan de basis van de subprimeleningen", concluderen NRC-redacteuren Kalse en Van Lent in hun boek *Bankroet* (p. 21).

Republikeinse politici, inclusief Bush junior, deden hier overigens net zo hard aan mee als Democratische. De subprimehypotheek gingen namelijk voor een zeer groot deel naar zwarten en Hispanics. Van alle hypotheekleningen die zwarte Amerikanen hebben is 55% subprime, en van Hispanics is 45% subprime (ofwel circa de helft). Bij 'Whites' is dit slechts 17%, ofwel minder dan een zesde. De etnische doelgroepen hebben een massa stemmen te vergeven en beide politieke partijen wilden hen aan zich binden. Het ging hierbij om een mengeling van stemmen kopen en positieve discriminatie.

Dit zijn natuurlijk bij uitstek politieke overwegingen die tegen elke economische ratio ingaan. Bij de vraag of iemand een lening kan krijgen, mogen alleen relevante feiten als inkomen en onderpand een rol spelen, en nooit diens huidskleur.

Staat en grond

We spraken zojuist over huizen als 'kapitaal', maar in werkelijkheid is een huis uiteraard geen kapitaalgoed. Een huis is geen productiemiddel zoals een machine die chocoladerepen produceert die je vervolgens kan verkopen. Een huis is een consumptiegoed dat in principe langzaam vervalt. Men zou verwachten dat de waarde van een huis daarom afneemt. Toch stijgen de prijzen meestal. Hoe komt dit? Wat is de oorzaak

dat huizen überhaupt zo duur zijn dat zoveel mensen met een modaal inkomen ze niet kunnen betalen zonder staatssteun?

Het antwoord is, opnieuw, de staat. Stijgende huizenprijzen lijken vooral te worden veroorzaakt doordat de grond waarop huizen staan, steeds duurder wordt verkocht. De prijzen van Amerikaanse en Britse landbouwgrond zijn de laatste 10 jaar met 250% gestegen, en de Australische maar liefst met 400%. De prijzen van bouwgrond stijgen zomogelijk nog harder. Volgens de BBC stegen bouwkevelprijzen in Groot-Brittannië tussen 1983 en 2003 met 800%.

Maar grondeigendom en het verhandelen van grond is vanuit strikt economisch perspectief een onmogelijke zaak. Toen Adam en Eva op aarde kwamen, had de grond geen eigenaar. De grond was van iedereen en niemand tegelijk. Op een gegeven moment heeft iemand een hek rondom een stuk vrije natuur gezet en is tol gaan eisen van mensen die erlangs moesten. Later kon de 'grondeigenaar' de grond verkopen, terwijl hij hem zelf nooit had hoeven kopen. Hier is sprake van een prestatie zonder tegenprestatie, een situatie die op een authentieke vrije markt niet lang kan bestaan. De 'grondeigenaar' kwam daar alleen mee weg omdat de staat met zijn soldaten aan zijn zijde stond, en de nieuwe situatie via wetten legitimeerde.

Een vergelijking: niemand zou accepteren wanneer ik nu verklaarde nieuwe eigenaar zou zijn van de maan, en stukjes maangrond ging verkopen aan mensen die er een maanbasis willen bouwen. Ik zou er ook alleen mee weggelopen als ik militair sterker was dan de VS, die mijn aanspraken terecht heel onrechtvaardig zouden vinden en hun strijdkrachten zouden inzetten om dit onrecht te beëindigen. Het zou iets anders zijn wanneer ik op de maan worteltjes ging verbouwen. Iedereen zou het normaal vinden om voor die worteltjes te betalen, omdat ik ze door eigen arbeid verbouwd had. Maar de maan is niet door mij geproduceerd. Daarom zou niemand het accepteren wanneer ik pacht zou vragen aan een maanlandbouwer terwijl ik zelf lekker op mijn maanbasis blijf niksen.

Echter, in een gezonde economie bestaat er geen prestatie zonder tegenprestatie. Of de prestatie nu geleverd wordt door verwoed denkwerk achter een bureau, door de vloer te vegen of door brood te bakken: leden van de beroepsbevolking die iets willen consumeren, zullen er in ruil voor moeten produceren.

Geld maken met geld

Naast de directe aanleiding van de kredietcrisis speelden andere structurele factoren ook een rol, die niet toevallig elkaar versterkten omdat ze allen vanuit dezelfde staatskapitalistische premisse werkten. Een daarvan is de convergerende tendens in ons financiële systeem, waarbij

banken, beurzen, hedgefondsen en andere financiële instellingen steeds met elkaar verweven raakten.

De kredietcrisis werd veroorzaakt doordat banken, in hun zucht naar het pakken van meer winst en het afschuiven van risico's, begonnen waren met het opknippen en herverpakken van hypotheeken in *collateralized debt obligations* (CDO's), *residential mortgage backed securities* (RMBS's) en andere *asset backed securities* (ABS's). Een volledige beschrijving van deze instrumenten zou dit hele nummer kunnen vullen, omdat ze uiterst complex zijn en zelfs door ervaren bankiers niet volledig werden doorgrond (ze werden vooral opgesteld door de jonge whizz kids die vanaf de jaren '80 toenemend Wall Street bevolkten). Deze bundels werden vervolgens doorverkocht aan andere banken, maar ook verhandeld op de beurs, waar een CMO een zelfstandige koers kreeg die niet per se samenhang met de oorspronkelijke waarde van de leningen. Ten eerste omdat die waarde nauwelijks nog vast te stellen was, en ten tweede omdat de perceptie van de gehoopte (of gevreesde) toekomstige waarde door beurshandelaren de koersen deed stijgen of dalen.

Een beurs is een heel andere instituut dan een bank. Een klassieke bank haalt spaargeld op en leent dat weer uit, bij voorkeur aan ondernemers die daarmee nieuwe productieprocessen op gang brengen en daarmee zoveel winst genereren dat ze de lening plus rente kunnen terugbetalen. Zo'n constructie is onveranderlijk en transparant: de lening is tegen een vooraf bepaalde looptijd en een vaststaande rente. Op de beurs kan een stuk 'geld' - een waardepapier of andere zaak die geld vertegenwoordigt - echter een waarde aannemen die losstaat van diens oorspronkelijke waarde. Geld begint zich hier te gedragen alsof het zelf een product is met een waarde die afhangt van steeds veranderende percepties, als de heersende mode.

Het geld heeft, met andere woorden, de neiging om zich te emanciperen van de reële economie van goederen en diensten, en uit zichzelf nieuw geld voort te brengen. Dit wordt actief nagestreefd door talloze beursjongens, investeerders en speculanten, die zoeken naar manieren om geld voor zich te laten werken maar in feite anderen voor zich laten werken zonder zelf een werkelijke tegenprestatie te leveren.

In de praktijk kan dit streven minder (aandelenlease) of meer (Bernard Madoff) criminele vormen aannemen, maar het gaat altijd mis, omdat geldtovermachines logisch niet kunnen bestaan. In feite is de beurs deels een Ponzi-schema c.q. piramidespel (waarbij de uitbetaalde gelden worden gefinancierd uit de inleg van nieuwe klanten, wat misloopt zodra er geen nieuwe klanten meer bijkomen) en deels een cryptofeodale toestand, waarbij de productieven die in bedrijven werken ook het inkomen van de niet-productieve aandelenbezitters en de effectenhandelaren erbij moeten verdienen. In tegenstelling tot een traditionele banklening, die een vooraf beperkte looptijd heeft, is een

aandeel een eeuwigdurend waardepapier dat tot het einde der tijden recht geeft op dividend (rente), en dat ook nog eens kan worden verkocht zodra het bedrijf meer 'waard' is geworden en zelfs onbeperkt kan worden geërfd.

Maar als aandelen voor bedrijven nadelig uitpakken, omdat ze de controle over hun eigen bedrijf kwijtraken en tot in de eeuwigheid dividend moeten betalen, waarom geven ze ze dan uit? Omdat de bedrijfseigenaren ook op zoek zijn naar een free lunch. Bij een banklening of obligatie moeten ze de hoofdsom plus rente terugbetalen. Bij een aandelenemissie krijgen ze geld binnen zonder dat ze dit ooit hoeven terug te betalen, en zijn ze zelfs niet verplicht dividend uit te keren. Het geld gebruiken de ondernemers om het bedrijf sneller te laten groeien en het duurder van de hand te kunnen doen c.q. het eigen inkomen sterker te verhogen. De inkomensstijging van zowel de aandelenbezitters als de ondernemers, wordt opgebracht door de werknemers of doorberekend aan de consument in de vorm van hogere prijzen. Uiteindelijk moet iemand voor de kosten van de Hummers van de beursjongens opdraaien.

Hoe krijgt de oorspronkelijke aandelenbezitter dan zijn geld terug? Op de secundaire aandelenmarkt (de beurs), waar hij zijn inleg met hopelijk winst terugontvangt. Als zijn aandeel gestegen is doordat het bedrijf intrinsiek meer waard is geworden, is zijn inkomen opgebracht door de productieven in het bedrijf (het feodale gedeelte). Voor zover de koersen boven de intrinsieke waarde van een bedrijf uitgaan, wordt zijn inkomen betaald door de 'klanten' na hem (het Ponzi-gedeelte), die als hij pech heeft degene is die de koerscorrectie meemaakt. In beide gevallen ontvangt de eerste aandelenbezitter een prestatie (geld) zonder een tegenprestatie te hebben geleverd. Het Ponzi-gedeelte moet niet onderschat worden. Volgens onderzoek onder de 100.000 klanten van Alex, de grootste online beleggersbank van Nederland, bedroeg het gemiddelde rendement dat beleggers tussen januari 2000 en maart 2006 haalden min 1,76% per maand, wat anderhalve procentpunt beneden de AEX-index lag. De Alex-beleggers verloren vooral veel in de periode 2003-2006, toen de beurzen overal stegen.

Eén argument waarmee het inkomen van beurshandelaren en aandelenbezitters wordt gerechtvaardigd, is dat zij door hun inzicht risicodragend kapitaal leiden naar de beste, meest kansrijke (en dus ook winstgevende) bedrijven kunnen leiden. Hun prestatie zou dus zijn dat zij middels marktkennis en bedrijfsanalyses kapitaal zouden leiden naar de plek waar het maximaal productief was. Dat argument is nogal ontkracht doordat random keuzes op de beurs beter blijken uit te pakken dan de keuzes van professionele beleggers. De beursgorilla Jacko (zojuist ingeruild voor een nieuwe gorilla, Bwana) verslaat vanuit de dierentuin nu al 10 jaar lang ieder jaar met gemak zowel de AEX-index als een panel van professionele beursanalisten versloeg. Elke maand 'kiest' Jacko middels genummerde bananen om een aan de Amsterdamse beurs

genoteerd aandeel bij te kopen, en een andere te verkopen. Zijn gemiddelde rendement in 10 jaar bedraagt plus 116,7%, wat schril afsteekt tegen het AEX-rendement van min 4,5%. U vindt alle informatie op www.beursgorilla.nl.

Wat is geld?

Allerlei halfbewuste veronderstellingen van beurshandelaren en economen omtrent geld ondersteunen en legitimeren het streven naar het maken van geld met geld. Het kernidee – dat in de Oostenrijkse School, die de laatste decennia via de libertariërs veel aan invloed heeft gewonnen – luidt dat geld een 'goed' is zoals andere economische goederen.

Dat is onjuist. Geld heeft alleen maar waarde omdat het op een gegeven moment 'geruild' kan worden tegen een fysiek goed of een dienst die door andere mensen geleverd worden. Stel dat een miljardair met een koffer vol dollars aanspoelt op een eiland. Of zijn geld waarde heeft of niet, hangt ervan af of er op dat eiland nog andere mensen zijn die in staat zijn om te produceren en zijn valuta accepteren. Zijn die mensen er niet, of zijn ze economisch totaal incapabel, dan hebben zijn dollarbiljetten precies

Het moderne geld is niets anders dan de boekhouding van de werkelijke economie van goederen en diensten. De werkelijke goederen en diensten is waar alles uiteindelijk om draait, en het geld is in feite een boekhouding om bij te houden wie nog iets van wie tegoed heeft. Doordat het geld steeds meer elektronisch wordt – in de VS neemt het girale geld al 90% van de totale geldhoeveelheid voor zijn rekening – komt het wezen van het geld als boekhouding steeds meer tot verschijning. Tegelijk neemt door de elektronisering, paradoxaal genoeg, de neiging van het geld om een hoge vlucht te nemen toe doordat geld zo gemakkelijk van gedaante kan wisselen doorheen de vele 'financiële producten' die de bank- en beursjongens hebben bedacht.

Het foute idee dat geld een goed is, komt doordat dit vroeger in zekere zin waar was. In vroegere tijden was er veel minder vertrouwen tussen mensen dan nu, en had men de neiging om als ruilmiddel zaken te nemen die in de ogen van de mensen intrinsieke waarde hebben. Goud en zilver hebben intrinsieke waarde en zijn goederen. Een bankbiljet wordt door iemand hooguit bewaard zodat hij het – of eventueel zijn erfgenamen) het later alsnog kan uitgeven. Een bankbiljet bewaren voor de eeuwigheid is zinloos. Maar iemand kan prima een gouden ring kopen met het idee om hem nooit meer weg te doen, om het te 'consumeren'. Het feit dat goud zeer duurzaam is, maakt het een bijzonder goed maar het is nog steeds een goed.

Economen kennen traditioneel drie functies toe aan geld: waardeopslag (oppotfunctie), ruilmiddel en rekeneenheid. Dit is een gedachtengang die mijlenver achterloopt op de werkelijkheid. De functie van de waardeopslag

komt in feite voort uit de rol van goud als geld. Goud is uiterst duurzaam en chemisch inert (reageert hoegenaamd niet met andere stoffen). De financiële waarde van goud is door de geschiedenis heen inderdaad opmerkelijk constant. Goud is dus een werkelijke waardeopslag, maar modern geld niet: geld neemt steeds af in waarde en we zullen hieronder zien dat dat ook nodig is.

De tweede verschijningsvorm van geld is het bankbiljet. Deze zijn ontstaan als schuldbekentenissen van smeden en dergelijke die het goud van hun klanten in hun kluis bewaarden. De schuldbekentenissen waren eerst op naam ('wissels op naam'), later werden de wissels door mensen onderling als betaalmiddel gebruikt en gaf de kluseigenaar het goud mee aan iedereen die een wissel kon laten zien ('wissel aan toonder'). Dit werden de bankbiljetten. De ruilfunctie van het geld hangt typisch samen met de bankbiljetten, want deze kun je steeds bij je hebben en bij een transactie ruil je daadwerkelijk het bankbiljet tegen bijvoorbeeld een brood.

Na de Tweede Wereldoorlog werden in het Bretton-Woodsstelsel alle valuta aan de dollar gekoppeld, en de dollar was inwisselbaar tegen goud (de goudstandaard). Hoewel de goudhoeveelheid in de kluisen dat de bankbiljetten moest dekken al eeuwenlang afnam, kwam aan de koppeling tussen goud en geld pas een definitief einde in 1971, toen Nixon gedwongen was de goudstandaard op te geven en de dollarkoers ging zweven.

Nu het geld steeds meer elektronisch wordt, is zelfs de ruilfunctie geen echte werkelijkheid meer. Als Jansen zijn boodschappen bij Pietersen betaalt met een PIN-pas, dan wordt er een elektronisch bericht gestuurd naar de bank, die daarop zijn administratie aanpast. In de database van de bank wordt bij Jansen een getal weggehaald ten teken dat zijn recht op consumptie met x punten vermindert, en bij Pietersen een getal toevoegt ten teken dat iemand in de economische kringloop iets voor Pietersen heeft gedaan en Pietersen nog recht heeft op een tegenprestatie ter waarde van x punten. Ofwel, geld is alleen nog maar rekeneenheid – de functie van administratie treedt volop tevoorschijn. De drie functies van geld hangen samen met de drie verschijningsvormen van geld: goud, chartaal geld en giraal geld.

Geldschepping en zeepbellen

Zoals gesteld heeft onze financiële wereld de neiging om financiële waarden zichzelf te laten vermenigvuldigen, zonder dat er een corresponderende tegenwaarde aan goederen en diensten tegenoverstaat – of eigenlijk productiecapaciteit, wat de werkelijke factor is die aan het geld zijn waarde geeft. Geld moet op de juiste momenten ontstaan en vergaan, zoals ook producten en productiecapaciteiten in de fysieke wereld ontstaan en vergaan. Mensen pogen daarentegen om de waarde

van geld te vereeuwigen en steeds te laten toenemen, en omdat ons geldsysteem toenemend een (uiterst complexe) boekhouding is, hebben de geldboekhouders daarvoor ook steeds meer middelen.

Hoewel het verkrijgen van overzicht dus heel moeilijk is, wordt in feite alom toegegeven dat er in onze economie teveel geld bijkomt. In het huidige financiële systeem wordt geld volgens de meeste economen vooral geschapen doordat commerciële banken nieuwe leningen uitgeven (waarbij het geld wordt vernietigd wanneer de lening wordt afbetaald). Centrale banken kunnen direct de geldhoeveelheid laten groeien, maar kunnen ook de geldcreatie door commerciële banken bevorderen door de rente te verlagen. Dan wordt er meer geleend en dus meer geld gecreëerd.

Na het leeglopen van de dotcom-bubbel in 2000-2003, bestreden de centrale banken de dreigende recessie door de geldkraan wijd open te draaien. De Amerikaanse Federal Reserve verlaagde de rente, die begin jaren '80 op 15% stond en in 2001 nog 6,5% bedroeg, in 17 snelle stappen tot 1% in 2003. Gedurende 25 jaar lang liet de Fed zo de rente dalen, met slechts kleine incidentele verhogingen. Ook de ECB verlaagde de rente naar 2% en de Japanse centrale bank zelfs naar iets boven 0%.

Dit heeft overal geleid tot een enorme groei van de geldhoeveelheid. De geldgroei in de Verenigde Staten bedroeg de afgelopen 18 jaar 189%. In de Eurozone lag de geldschepping van 2001 tot 2007 jaarlijks tussen de 5 en 10%, terwijl in 1998 bij de introductie van de Euro op aandringen van Nederland en Duitsland in Europees verband was afgesproken dat de geldhoeveelheid jaarlijks niet meer mocht groeien dan 4,5% (in 2003 werd dit principe terzijde geschoven, zogenaamd tijdelijk om de economie na de dotcom-crash te stimuleren, maar in werkelijkheid kregen de bankiers de liquiditeitsgeest niet meer in de fles). In de Eurozone is de geldhoeveelheid M3 van 1999 tot 2009 meer dan verdubbeld. Middelkoop geeft cijfers over de geldgroei in het jaar 2007. Die bedroeg voor M3 een gemiddelde van 7,35% in de OECD-landen. (M3 is de ruimste definitie van geldhoeveelheid, die naast het in omloop zijnde chartale en girale geld ook kortlopende deposito's, korte schuldbewijzen en aandelen in geldmarktfondsen. Aandelen, obligaties en pandbrieven vallen echter buiten de geldhoeveelheidsdefinitie M1 t/m M3.) In al deze gevallen bedraagt de groei van geldhoeveelheid enkele malen de economische groei. In 2007 groeide de geldhoeveelheid (M3) in de EU met 12%, terwijl de economische groei op 3% uitkwam. China en India hebben een jaarlijkse economische groei van zo'n 10% terwijl de geldhoeveelheid groeit met 15%.

Als de geldhoeveelheid harder groeit dan de reële economie van goederen en diensten, dan leidt dit haast per definitie tot inflatie en zeepbellen. De massale liquiditeit die extra werd gecreëerd om de economie uit het slop te trekken na het barsten van de dotcom-bubbel in 2000, leidde op zijn

beurt weer tot het verder opblazen en uiteenspatten van de Amerikaanse huizenbubbel in 2007, doordat veel Amerikanen de goedkope leningen gebruikten om huizen te kopen, wat leidde tot stijgende huizenprijzen, op basis waarvan ze nog meer nieuwe en hogere leningen konden afsluiten. Toen de Fed de rente weer verhoogde van 1% in 2003 naar 5,25% een paar jaar later, kwamen veel huizenbezitters enorm in de problemen. Toen de huizenprijzen als gevolg daarvan gingen dalen, kwamen nog meer huiseigenaren in moeilijkheden omdat ze een continue prijsstijging nodig hadden om hun huizen te kunnen blijven financieren.

Als het geld dat bij het verstrekken van een nieuwe lening wordt gecreëerd, in productieve zaken wordt gestoken, dan is die geldgroei voor zover gedekt. Maar huizen zijn consumptiegoederen en geen 'investeringen'. De zichzelf versterkende spiraal van steeds hogere leningen die steeds hogere huizenprijzen veroorzaakten, is bij uitstek een voorbeeld van het ontstaan van een luchtbel.

Een nieuw geldstelsel

Er is echter een klein aantal onorthodoxe denkers, waaronder de econoom Silvio Gesell, de filosoof Rudolf Steiner en professoren als Dieter Suhr, die betogen dat elke nieuw geschapen geldhoeveelheid na een aantal jaren moet verdwijnen. Zowel chartaal geld (bankbiljetten en munten) als giraal geld moet uit de circulatie worden genomen. Is dit een luchtkasteel, bedacht door onkundige dagdromers? De invloedrijkste econoom van de afgelopen eeuw, John Maynard Keynes, dacht van niet. Hij beschreef Gesell als een bij vlagen briljante econoom, van wie de toekomstige mensheid meer zou leren dan van Karl Marx, en het concept van verouderend geld als in de kern juist hoewel kampend met praktische problemen.

Het is ten principale eenvoudig in te zien dat geld geen eeuwig leven heeft. Stel dat je een economie hebt van 2 mensen. A produceert iets voor B. B geeft daarom een schuldbekentenis (bankbiljet) aan A. Als A later dit bankbiljet gebruikt om iets van gelijke waarde van B iets te kopen, is de schuld opgeheven en zou het bankbiljet verscheurd moeten worden.

Bij een grote groep mensen is zo'n gesloten circuit niet meer aan te wijzen. Het is juist efficiënt dat de schuldbekentenissen als het ware gedepersonaliseerd zijn, en ze steeds kunnen blijven circuleren. Dat is het juist het voordeel van universeel geld. Maar dat neemt niet weg dat er nog wel een logische grens zit aan de werkelijke waarde van het geld. Als ik een dienst verricht aan iemand anders, en in ruil een bankbiljet ontvang, dan kan ik daar in de toekomst slechts iets mee aanvangen zolang er nog productievermogen in de maatschappij aanwezig is. Het idee is immers dat straks iemand iets voor mij zal doen, en ik mijn bankbiljet dan weer aan hem doorgeef. Het is nu cruciaal om in te zien

dat, als we niets extra zouden doen, het momenteel bestaande productievermogen in de economie langzaam afneemt. De huidige productieve mensen gaan langzamerhand met pensioen en overlijden. Als er geen nieuwe generatie productieven bij komt, wordt mijn geld dus waardeloos.

Een extreme situatie kan dit verduidelijken. Veronderstel dat je een samenleving hebt die op een bepaald ogenblik radicaal stopt met de generatievernieuwing. Er komen dus geen kinderen meer bij. De bevolking blijft produceren en spaart ook een flink bedrag voor de oude dag. Langzaam verouderen de productieven echter, meer en meer mensen gaan met pensioen en komen in de zorg terecht. Steeds minder mensen blijven over voor productie van goederen en diensten – de productie gaat richting nul. Iedereen heeft een hoop gespaard, en iedereen heeft het gevoel een flinke appel voor de dorst te hebben op de oude dag. Maar dit blijkt bedrieglijk, omdat er steeds minder productieven zijn, en de prijzen van de steeds schaarsere goederen en diensten exploderen. Uiteindelijk stort deze samenleving in en is al het geld waardeloos. Nominaal is het er nog wel, maar er staat geen economische productie meer tegenover.

Dit voorbeeld is extreem, maar niet geheel theoretisch. De gezinnen worden kleiner, en wie in zijn vriendenkring rondvraagt zal vernemen dat economische overwegingen veelal een rol spelen. Het kost eenvoudig tijd en geld om kinderen tot productieve, verantwoordelijke burgers op te voeden en de kinderbijslag dekt deze kosten niet.

Als geld dus zijn waarde wil behouden, dan moet er in de economie steeds rekening worden gehouden met de verborgen kosten van elke economische productie. Dat zijn de kosten voor het krijgen, opvoeden en scholen van kinderen en jongeren die de toekomstige productieven zullen zijn, en tevens het geestelijk bijtanken van de huidige productieven middels bijscholing en cultuur. Wegens gebrek aan een beter woord kunnen we dit het beste het geestesleven noemen, het derde maatschappelijke hoofdterrein naast de economie en de staat waarin de geestelijke begaafdheden van de mens worden wakkergeschud en ontwikkeld, en van waaruit de overige samenleving steeds wordt bevrucht. In een moderne samenleving met een gemiddelde productiviteitsstijging van jaarlijks zo'n 1,5%, komt ongeveer de helft van wat een 80-jarige in de loop van zijn leven heeft geconsumeerd tot stand dankzij innovaties die door zijn tijdgenoten tijdens zijn leven zijn ontwikkeld en ingevoerd. Het geestesleven is derhalve een enorme productieve kracht en dit dient in de geldstromen tot uitdrukking te komen.

Ter oplossing van dit probleem doet Steiner een voorstel dat revolutionair klinkt, maar dat wel eens zeer eenvoudig en doeltreffend zou kunnen blijken te zijn. Naast de waarde wordt met het (chartale of girale) geld nog een tweede parameter verbonden: de ouderdom. Een nieuw

bankbiljet wordt voorzien van een jaartal en is een beperkt aantal jaren geldig. Met een geldig bankbiljet kan normaal worden gekocht, maar als het bankbiljet ongeldig is geworden, kan het alleen nog aan Instellingen van het Geestesleven (IGL's) worden gegeven, die als enige het recht hebben om een vervallen bankbiljet bij de centrale bank in te ruilen voor een nieuw exemplaar. Door de geldigheidstermijn van een bankbiljet te veranderen, kan de geldkringloop verlengt of verkort worden en verschuift per jaar meer of minder koopkracht naar het geestesleven.

Sommigen zullen zeggen dat de staat toch belastingen int en daarmee scholen en dergelijke financiert. Dit heeft allerlei nadelen boven een directe financiering van het geestesleven door de mensen die over koopgeld beschikken (ofwel, iedereen). De belastingheffing van de staat heeft helaas haar eigen politieke dynamiek, die niets te maken heeft met objectieve economische of wetenschappelijke wetmatigheden. De oorzaak is niet zelden chaos, prijsvervalsing, schijnproductie en frustratie. Als de staat de geldstromen richting het geestesleven beheert, zal ze van haar machtspositie gebruik maken om het onderwijs en de cultuur in de door haar gewenste richting te sturen en te verbureaucratiseren.

Sterker, voor Steiner is het cruciaal dat economische associaties degene zijn die het geld in omloop brengen. Economische associaties zijn aaneensluitingen van producenten en consumenten, die de huidige, te ver doorgeschoten concurrentie vervangen door rationeel overleg, win-win-situaties en contracten. Het punt is dat geld per definitie een economische aangelegenheid is waaraan de staat niets productiefs heeft bij te dragen. De huidige staten hebben de valuta's gemonopoliseerd en doen alsof het geld zijn waarde ontvangt door zijn wettige status (chartaal geld betekent letterlijk: wettig betaalmiddel), maar dat is onzin, want papier is bijzonder weinig voedzaam. Zoals we hier hebben gezien ontleent het geld zijn feitelijke waarde aan het voorhanden zijn van een productieapparaat dat de betreffende munteenheid wenst te accepteren. Bovendien geldt het principiële punt dat, net zoals associaties vrije scheppingen van producenten en consumenten zijn, ook munteenheden vrij ingesteld zouden moeten kunnen worden. De staat dient geen valuta wettelijk op te leggen of een bevoorrechte status te geven. Waarschijnlijk zal het economisch leven tenderen naar een klein aantal valuta, maar als er met één valuta door bepaalde instellingen of personen gerommeld wordt, dan is het economisch rationeel wanneer de anderen zich afscheiden en een andere valuta kunnen gebruiken zodat zij bijvoorbeeld niet in een inflatiegolf worden meegezogen.

Dat kan nu niet of moeilijk. Door de status van de euro als wettig betaalmiddel, die geheel vanuit de staat tot stand is gekomen, zijn Nederlanders min of meer gedwongen haar als algemene munteenheid te gebruiken, ook al worden we daardoor met allerlei onverantwoordelijke lieden in één bootje gedwongen. De Amerikaanse superbelegger Warren Buffett noemt derivaten (afgeleide beleggings-'producten' zoals opties,

futures en swaps) "financiële massavernietingswapens". Het moet mogelijk zijn voor consumenten en bedrijven om te opteren voor een valuta die niet permanent door dergelijke 'financiële producten' wordt ondermijnd. Stuntende banken en hedgefonds moeten niet de facto opereren onder een staatsmonopolie. En hier hebben we het zoveelste voorbeeld van de verborgen rol die de staat speelt bij de huidige kredietcrisis.

Conclusie

In dit verhaal wordt geleidelijk een onderscheid duidelijk tussen wat je ruwweg het kapitalisme en een associatieve vrije markt kan noemen. In het kapitalisme streeft de heersende klasse ernaar om anderen voor zich te laten werken. Er wordt een prestatie opgeëist zonder een tegenprestatie te geven, ook al wil de kapitalist graag de schijn wekken dat hij wel een prestatie levert. Echter, de ondernemer is de echte geestelijk productieve persoon in de economie, in samenwerking met zijn medewerkers. De ondernemer kan daarbij vreemd vermogen nodig hebben, maar aangezien elke euro gelijk is, maakt het niets uit van wie en waar hij dit geld krijgt, als de voorwaarden maar billijk zijn. De kapitaalbezitter doet niets wat een andere ook niet kan. De kapitaalbezitter leent zijn geld juist uit aan de ondernemer omdat de eerste zelf niet het vermogen of de motivatie heeft om het geld vruchtbaar te maken. Dus leent hij het uit aan iemand die dat wel heeft: de ondernemer.

Een kapitalistisch systeem is daarom afhankelijk van het inroepen van de staatsmacht om zijn privileges en monopolies te handhaven. Een authentieke markt tendert altijd naar het uitruilen van prestaties met gelijkwaardige tegenprestaties. Deze wederkerigheid is de natuurlijke vorm van de economie. Alleen als er sprake is van een win-win-situatie, zal de transactie tot stand komen. We hebben gezien dat de staatsmacht in een kapitalistisch systeem zich vooral op 2 oneigenlijke paden heeft begeven. Ten eerste het mogelijk maken van het verhandelen van grond, terwijl de grond niet door mensen geproduceerd is en zij dus de grond als zodanig ook niet kunnen bezitten. Ten tweede het creëren van een wettelijk monopolie voor één bepaalde munteenheid, en daarmee deels ook van het financiële systeem dat met die munteenheid samenhangt. Er is nog een derde factor, de arbeid, die we hier buiten beschouwing laten. De oplettende lezer zal de 3 klassieke productiefactoren hebben herkend: natuur, kapitaal en arbeid. Zij zijn naar hun wezen geen economisch goed maar worden door het kapitalistisch systeem wel tot verhandelbaar goed gemaakt. Dit is een belangrijk kenmerkend onderscheid (hoewel niet het enige) tussen kapitalisme en een authentieke markteconomie.

Het is veelzeggend dat Steiner in zijn boek *Wereldeconomie* (1986/1922) waarschuwde dat als wij het geld niet zouden beteugelen door het te laten verouderen, zich geldwolven in onze economie zouden gaan vormen die

zich bij uitstek in de grond ophopen. Dat is precies wat er is gebeurd in de financiële crisis.

Zonder de staat is het kapitalisme machteloos. Als de staat werkelijk een tegenstander was van het kapitalisme, dan hadden de politici haar in 2007 eenvoudig wereldwijd kunnen laten instorten. Maar het is veelzeggend dat de belangrijkste maatregel die de politici hebben genomen om de crisis te bestrijden, een verdere stap is op de weg van het staatskapitalisme. De bailout van de banken bood ten gronde geen enkele oplossing: de schulden die de Amerikaanse huizenbezitters hadden, zijn uiteindelijk alleen maar verplaatst via de internationale banken naar de diverse staten en van daaruit naar de belastingbetalers. Het biedt de banken een vrijbrief om straks weer grote risico's te nemen omdat de staten, als puntje bij paaltje komt, hen toch wel redden. We moeten toe naar een zelfstandige economie die daadwerkelijk in alle opzichten losstaat van de staat. Dan zal leiden tot minder crises, en al ser dan toch crises komen, dan moeten degenen die hun billen branden maar op de blaren zitten.

Met dank aan Dr. Jos Verhulst (Antwerpen) en Dr. Christopher Houghton Budd (Canterbury, www.cfae.biz) voor enkele vruchtbare uitwisselingen.

Literatuurverwijzingen

Eckhard Behrens, 'Wie liefe es mit alterndem Geld?' *Das Goetheanum*, nr. 38, 2007

Ben Bernanke, 'The global saving glut and the US current account deficit'. Toespraak voor de Virginia Association of Economics, 10 maart 2005, <http://www.bis.org/review/r050318d.pdf>

Christopher Houghton Budd, *Of wheat and gold. Thoughts on the nature and future of money*. Canterbury: New Economy Publications, 1996 [1988].

Christopher Houghton Budd, *Edge funding. Finance at the threshold of the future*. Londen: Gower, nog te verschijnen.

Jos Defoort, *Het grote geld. Keerpunten in de monetaire geschiedenis*. Leuven: Van Halewijck, z.j.

Ewald Engelen en Martijn Konings, 'Staatskapitalisme is terug in Europa'. *De Volkskrant*, 29 september 2008.

Howard Holden, 'Long history of land surges', *Farm Management*, juni 2008

Egbert Kalse en Daan van Lent, *Bankroet. Hoe bankiers ons in de ergste crisis sinds de Grote Depressie stortten*. Amsterdam/Rotterdam: Prometheus/NRC, 2009.

Egbert Kalse, 'Banken moeten failliet kunnen gaan'. *NRC Handelsblad*, 2 februari 2008

Paul Krugman, 'Crisis? We hebben teveel gespaard', *De Volkskrant*, 4 maart 2009

Bernard Lietaer, *Het geld van de toekomst. Een nieuwe visie op welzijn, werken en een humanere wereld*. Amsterdam: Forum, 2001.

Rudolf Mees. *Een andere kijk op geld*. Zeist: Christofoor, 1986.

Rien Meijer, 'Belegger bakt er niets van'. *De Telegraaf*, 2 april 2007

Willem Middelkoop. *Als de dollar valt. Alles over de kredietcrisis*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2007.

Tobias Reijngoud. *Het nieuwe bankieren. De duurzame oplossingen van bankier Peter Blom*. Utrecht/Antwerpen: Kosmos Uitgevers, 2009.

Steve Sailor, 'The diversity recession', *Takimag.com*, 22 juni 2008

Hans Georg Schweppenhäuser, *Das Kranke Geld. Vorschläge für eine soziale Geldordnung von Morgen*. Stuttgart: Radius, 1971.

Rudolf Steiner, *Wereldeconomie* [vert. van *National-Ökonomischer Kurs*]. Rotterdam: Hesperia, 1986 [1922].

Dieter Suhr, *Alterndes Geld. Das Konzept Rudolf Steiners aus geldtheoretischer Sicht*. Schaffhausen: Novalis, 1988.